

ประสบการณ์จากการเป็นผู้บริหาร

บนพื้นฐานความเป็นครู

บทนำ

..... ระบุ สำนัก

ผู้บริหารทุกระดับและทุกลักษณะงานควรมีความเป็นครูอยู่ในจิตวิญญาณ ทั้งนี้และทั้งนั้นเพื่อหวังผลทั้งในด้านสร้างงานและสร้างคน ให้อยู่บนรากฐานเดียวกันได้ ดังเช่นที่คนในอดีตเคยกล่าวเตือนสติไว้ว่า "เมืองงานเจริญ คนย่อมเจริญด้วย" ยิ่งไปกว่านั้นถ้าสามารถมองการณ์ไกล โดยเหตุที่หวังว่าจะช่วยให้งานสามารถสานความเจริญถึงชนรุ่นหลัง ควรให้ความสำคัญแก่การสร้างคนอยู่เหนือการสร้างงาน

เรื่องที่กล่าวชี้แจงมาแล้วทั้งหมด เป็นสิ่งมีความหลายอย่างลึกซึ้ง คังนั้นถ้าใครสามารถเข้าถึงความจริง ย่อมนำไปใช้ให้ได้ผลอย่างสอดคล้องกัน ในทุก ๆ เรื่อง ยิ่งเป็นเรื่องการจัดการศึกษาควรจะต้องถือว่ามีความสำคัญ

อนึ่ง ถ้าเริ่มต้นจากครอบครัว หากผู้ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวอยู่ในใจ ย่อมมีกระแสสานถึงคนในครอบครัว อีกทั้งยังสานถึงบุคคลภายนอก ช่วยให้ครอบครัวรวมตัวกันอยู่ได้ และยังช่วยให้ทั้งครอบครัวมีความหมายต่อสังคม ถ้าเป็นผู้บริหารการศึกษาไม่ว่าระดับไหน ย่อมส่งผลดีแก่ครูกับศิษย์ซึ่งอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบ อีกทั้งยังมีผลถึงการไม่หับบริการแก่สังคมภายนอก เพื่อหวังผลในการเรียนรู้ในมุมกว้าง ซึ่งมีผลช่วยให้รากฐานตัวเองหยั่งลงลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ผู้ซึ่งมีโอกาสเติบโตเป็นผู้ใหญ่มากขึ้น ไม่ว่าจะทำหน้าที่อะไรและขึ้นไปถึงระดับไหน ควรจะมีความเป็นครูอยู่ในกระแสจิต เพื่อให้ตนสามารถมองเห็นการณ์ไกล นอกจากนั้นตามเหตุและผล พื้นฐานความเป็นครูควรจะเป็นที่การปฏิบัติร่วมกับศิษย์ โดยทำหน้าที่ให้อยู่กับเหตุและผลเพื่อให้ศิษย์ถือเป็นแบบอย่าง โดยที่รู้แล้วว่า เหตุเกิดจากเงื่อนไขซึ่งอยู่ในรากฐานตน และผลก็คือสิ่งซึ่งตนได้รับกลับมาชำระล้างเงื่อนไขในตัวเอง ให้เบาบางลงไป โดยเริ่มต้นจากธรรมชาติของผู้ใหญ่ก่อน

แม้สิ่งซึ่งขออนุญาตหยิบยกมาเป็นตัวอย่างเพื่อการเรียนรู้ อาจทำให้บางคนคิดว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ผู้รู้จริงย่อมเห็นได้ว่า "เรื่องเล็กน้อยมีเหตุสานถึงเรื่องใหญ่" อีกทั้งยังเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งว่า สิ่งที่เกิดขึ้นย่อมเกิดกับใครก็ได้ทั้งนั้น

ผลจากประสบการณ์ในการนำปฏิบัติ

ระหว่างที่ผู้เขียนได้รับการขอร้องจากคนหลายฝ่ายให้เข้าไปรับตำแหน่งบริหารมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้ช่วงหนึ่ง ปรากฏว่าผลจากการปฏิบัติของตน ทำให้มีเสียงสะท้อนออกมาจากครูอาจารย์ส่วนหนึ่งซึ่งวิจารณ์ว่า "อธิการบดีตามใจเด็ก" แต่ก็ไม่มีใครมีปฏิกริยากัดค้าน

จริง ๆ แล้ว ตนเป็นคนตามใจทุกคนที่แสดงออกให้เชื่อว่า "มุ่งมั่นทำงานอย่างจริงจัง" แต่ก็ไม่แสดงการดูค้ำว่ากล่าวคนที่ค่อนข้างจะละเลยการทำงาน หากใช้ชีวิตลงร่วมทำงานกับอีกด้านหนึ่งอย่างสม่ำเสมอทำให้ทุกคนมองเห็นได้เอง แม้บุคคลผู้อยู่ภายนอก เนื่องจากบางช่วงออกไปทำในที่สาธารณะด้วย

ตนเป็นคนที่อิสระแก่ศิษย์รวมทั้งครูอาจารย์ที่คิดทำกิจกรรมกันเองได้ทุกรูปแบบ โดยไม่เน้นอยู่แต่เพียงภายในกรอบซึ่งผู้ใหญ่เป็นฝ่ายกำหนด เช่น เรื่องกีฬาและศิลปการบรรเทิง และยังนำตัว ชลงไปคลุกคลีด้วยทุกเรื่องกระทั่งเรื่องการเมือง

โดยเหตุที่มองเห็นความจริงว่า การลงไปร่วมด้วยตัวเองจากความจริงใจ ย่อมเกิดกระแสจากอีกด้านหนึ่งซึ่งช่วยสร้างสรรคส์ติปัญญา รวมทั้งละความสนใจจะออกไปเพียวหาความสำราญตามศูนย์การค้าและสถานเริงรมย์ ซึ่งมีบรรยากาศทำลายคุณภาพชีวิตของเยาวชน เนื่องจากอีกด้านหนึ่งมีพลังจึงถูกช่วยให้เกิดความรู้ลึกอบอุ้น อย่างเป็นธรรมชาติ

ตนเป็นคนมีนิสัยให้อิสระแก่เด็กทุกคน และไม่สนใจสอนด้วยปาก หากสิ่งที่เด็กคิดได้และพิจารณาแล้ว เห็นว่ามีเหตุผล ตนจะลงไปร่วมทำให้ทุกคนเห็นอย่างเปิดเผย ดังจะพบว่ามีศิษย์หลายคนมักพูดว่า **"ไม่เคย ได้ยินผมพูดว่าใคร"**

ส่วนใหญ่ จะพูดก็ต่อเมื่อถูกขอร้องให้พูด แต่ก็พูดจากพื้นฐานด้านประสบการณ์ของตน แล้วแปรออกมา เป็นแนวคิด เพื่อให้แต่ละคนนำไปพิจารณาเอาเองแทนที่จะมุ่งสอนโดยตรง และไม่สนใจที่จะนำตำราใด ๆ หรือแม้คำพูดจากคนอื่นมาอ้างโดยไม่จำเป็น หรืออาจกล่าวว่า **"พูดจากจิตวิญญาณตัวเองอย่างเป็นธรรมชาติ"**

เหตุหนึ่งซึ่งทำให้ผมตามใจเด็กก็เพราะว่า **"คนสนใจการเรียนรู้ในขั้นน้อยกว่าการเรียนรู้จากชีวิตจริง"** โดยที่คิดว่า **"การเรียนรู้จากชีวิตจริงช่วยให้แต่ละคนรู้ความจริงลึกซึ้งยิ่งขึ้น"** เพื่อช่วยให้แต่ละคนสามารถ เจ้เต็มโยง สิ่งซึ่งตนมีโอกาสนสัมผัส เข้าถึงธรรมชาติซึ่งตนมีอยู่แล้วอย่างรู้เหตุรู้ผล เพื่อจะได้เข้าใจแก่นแท้ของชีวิตลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ส่วนการเรียนรู้ในชั้นหรือจากตำรา แม่วันนี้อาจเรียนได้ไม่ที ก็คงเป็นเพราะสภาพแวดล้อมซึ่งแต่ละคน ต้องการ **ต้องการ** ที่ไม่เหมือนกัน ยังไม่อ่านวยให้รู้สึกท้าทายที่จะเรียน ซึ่งสิ่งนี้ทุกคนพึงต้องค้นหาเอาเอง ไม่ว่าจะพบได้เมื่อไหร่ พอถึงช่วงนั้นทุกอย่างจะไปได้ดีด้วยตัวเอง

ดังเช่นที่ตนเคยเขียนไว้ถึงประสบการณ์จากการเรียนวิชาสถิติและการวางแผนวิจัยการเกษตร จาก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จนกระทั่งมาถึงขั้นที่เป็นผู้เริ่มต้นนำวิชานี้มาใช้ในงานค้นคว้าวิจัยการเกษตรเป็นคนแรก ติดตามมาด้วยการเป็นอาจารย์สอนวิชานี้ในมหาวิทยาลัยเดียวกันอยู่หลายปี

ถ้าหันไปพิจารณาระบบการบริหารงานและการจัดการภายในองค์กรต่าง ๆ ทั้งของภาครัฐและเอกชน ทุกรูปแบบ ซึ่งมีการจำแนกงานภายในภาพรวมออกเป็นสาย ๆ ผู้บริหารที่มีคุณภาพน่าจะมีความรู้ลึกอยู่ในส่วนลึก อย่างชัดเจนว่า **ทุกสายงานมีรากฐานเป็นหนึ่งเดียวกันหมด** โดยมองที่คนซึ่งเป็นผู้นำที่ควรมีความรู้ลึกรับผิดชอบ ดังเช่นที่ตนพูดก่อนเคยกล่าวไว้ว่า **"บุคคลจึงเป็นผู้นำ พึงต้องกล้ารับผิดชอบทุกคนได้"**

ธรรมชาติของผู้ที่รักความเป็นครู และความเป็นผู้บริหารกิจการต่าง ๆ ที่ดี ย่อมมีรากฐานผูกพันใกล้ชิดกับศิษย์และคนระดับล่าง โดยยกคุณค่าชีวิตของคนเหล่านี้ไว้เหนือตนเอง

ถ้าเป็นครูที่ดี ย่อมมีจิตผูกพันกับศิษย์จากการใช้วิธีทำงานร่วมกันที่พื้นดินเป็นสื่อสัมพันธ์ โดยรู้ไว้ว่าคือความสุข แทนที่จะลงไปทำจากการสร้าง **"มายาภาพ"** ให้คนอื่นเห็น เพื่อหวังประโยชน์ส่วนตน หากเกิดจากรากฐานดังกล่าวย่อมขาดความเป็นธรรมชาติ จึงทำไม่ได้นานก็ทวนกลับไปนั่งโต๊ะขึ้นนิ้ว ใช้อ่านาสั่งการด้านเดียว

จากทุกสภาพ ถ้ารากฐานคนมีความเป็นธรรมชาติ ย่อมปรับตัวและความคิดให้เข้ากับเหตุผล โดยไม่นำเอาสิ่งนั้นสิ่งโน้นมาอ้าง จากประสบการณ์เท่าที่ตนปฏิบัติมาแล้ว แม้ระหว่างช่วงมหาวิทยาลัยเปิดภาคการศึกษา นอกจากใช้เวลาลงไปคลุกคลีกับศิษย์ทุกกลุ่มกิจกรรมอย่าง เสมอต้นเสมอปลาย กระทั่งการนอนค้างคืนตามหอพัก โดยไม่ยอมอ้างว่า เพราะมีงานบนโต๊ะมากจึงทำไม่ได้ กลับเอางานบนโต๊ะไปทำที่บ้านตอนกลางคืนเสมอ ๆ

ที่ห้องทำงานอธิการบดี ทุกคนสามารถเคาะประตูและเปิดเค้นเข้าไปได้อย่างเป็นกันเอง บางคนซึ่งมีนิสัยมองปัญหาด้านเดียวอาจรู้สึก ว่า **ทำให้เกิดความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย และไม่สมศักดิ์ศรีของตำแหน่งอันทรงเกียรติ** หากละความเห็นแก่ตัวลงไปได้บ้าง น่าจะมองเห็นอีกด้านหนึ่งซึ่งมีคุณค่าเหนือกว่า เนื่องจากช่วย

สอนสั่งธรรมอย่างชัดเจนว่า **เมื่อผู้ใหญ่มีความเป็นกันเองย่อมช่วยให้เกิดความอบอุ่นและรู้สึกศรัทธาจากใจจริง จึงทำให้ผู้ที่ต้องการเข้ามาหา รู้จักกาลเทศะ เพราะมีความเคารพรักเกิดขึ้นในใจอย่างลึกซึ้ง**

ธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อนโดยมีที่มาอย่างหลากหลาย หลังจากเวลาผ่านพ้นมาถึงช่วงหนึ่ง หากมองที่ภาพรวมย่อมพบความจริงว่า มีรากฐานความคิดสะทอนคลกมาเป็นพฤติกรรมซึ่งกระจายผลออกเป็นสองขั้วอย่างเห็นธรรมชาติ ซึ่งควรมีส่วนกว้างอยู่ตรงกลาง เพื่อช่วยครอบคลุมทั้งสองด้านไว้ ที่เชื่อมโยงถึงกันไว้ จึงจะเกิดความสมบูรณ์ครบถ้วน

ความจริงดังกล่าวนั้น เราแต่ละคนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ เพื่อการเรียนรู้ธรรมชาติของคนและสังคม เพื่อหวังให้การอยู่ร่วมกัน เป็นไปได้อย่างมั่นคง

ชีวิตแต่ละคนที่เกิดมาย่อมมีวิถีทางที่เจริญเติบโตสูงขึ้นเป็นธรรมดา แต่ก็ควรมีสัจธรรมซึ่งเป็นไปทั้งในด้านวิญญูและคุณวิญญู อย่างมีเหตุผลสอดคล้องกันด้วย สำหรับด้านวิญญูนั้นก็อาจเห็นได้ง่าย แต่ด้านคุณวิญญูเป็นสิ่งที่ล่วงจากความคิดซึ่งผู้ล่วงจำเป็นตักต้องมีรากฐานจิตใจอิสระ ทั่วฟ้าห่มลงเห็นได้อย่างลึกซึ้ง แม้สภาพที่เห็นอยู่ตรงหน้าย่อมมีธรรมชาติที่ช่วยทำให้เห็นภาพความจริงจากมุมมองที่ แทนการมองตรงลอกจากตัวเอง

ถ้าบุคคลใดมีคุณสมบัติดังกล่าวไว้ได้อย่างครบถ้วน ย่อมควรแก่การยอมรับว่า **มีความเป็นครูผู้ยืนตัว และควรถือว่าเป็นผู้ที่มีความเป็นผู้นำอย่างครบถ้วน** นอกจากนั้นยังช่วยยืนยันไว้ด้วยว่า เป็นผู้ที่มีความจริงใจต่อทุกคน และแสดงความรักที่ขอต่อชนรุ่นหลังอย่างเห็นธรรมชาติ

หากนำเอาการกระจายความหลากหลายของประชากรภายในแต่ละกลุ่มซึ่งมีสองด้าน โดยที่มีส่วนกว้างและลึกอยู่ตรงกลาง โดยที่ส่วนนี้ทำหน้าที่ครอบคลุมไว้ดีทั้งหมด มาใช้เป็นพื้นฐานการพิจารณาสรรพชีวิตและสิ่งต่าง ๆ ก็น่าจะเข้าใจได้ว่า ภาพของทั้งสองด้านน่าจะหมายถึงชีวิตซึ่งกำลังเติบโตขึ้นมา แต่ทั้งขาดการเรียนรู้จากประสบการณ์ ทำให้รากฐานความคิดของแต่ละคนยังไม่มีโอกาสกว้างขวางนัก ดังนั้นจึงมีแนวโน้มเกิดความขัดแย้งกันค่อนข้างมาก ดังนั้นธรรมชาติจึงมอบให้ผู้ที่มีความเป็นผู้นำทำหน้าที่เชื่อมโยงรากฐานจิตใจของชนรุ่นหลังเข้าหากัน ช่วยให้ผู้ช่วยกันไว้ได้อย่างอบอุ่น

ผู้เขียนได้แนวคิดดังกล่าวมาที่แจ้งไว้ ณ ที่นี้ เนื่องจากตนเป็นคนรักและสนใจชีวิตที่คลุกคลีกับเรณูศาสตร์ ทุกกลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัยอย่างหลากหลาย แม้ช่วงหลังเลิกงานในด้านทางการแล้ว ตนก็ยังรักที่จะใช้ชีวิตสัมผัสกับพื้นดินร่วมกับศิษย์ตามมุมต่าง ๆ บางครั้งก็บ่นบ้างก็เดินตามหอพัก ดังนั้นภาพซึ่งปรากฏเป็นความจริงน่าจะสร้างความรู้สึกให้หลายคนเห็นว่า บุคคลผู้เป็นอธิการบดีที่คลุกคลีกับนิสิตทุกกลุ่มอย่างไรศจาก การเลือกที่รักมักที่ชัง แม้ช่วงนั้นจะมีนิสิตร่วม 8,000 คน และมีส่วนหนึ่งอยู่ในหอพัก

สภาพหนึ่งซึ่งเห็นได้ชัดเจนนก็คือ นิสิตที่อยู่ภายในมหาวิทยาลัยกับภายนอกคนค่อนข้างคืนกัน เพื่อคนซึ่งอยู่ในหอ ทำให้ล่วงถึงความจริงไว้ได้ว่า มีหลายคนขาดความอบอุ่นจากทางบ้านด้วย ถ้าหากเราพิจารณาคนที่ดีในมหาวิทยาลัยก็คงลบลไปให้เหว ตรงตามศูนย์การดี ซึ่งถนนเส้นนั้นย่อมมีโอกาสมุ่งไปหาปลายทางที่ดีไม่ยาก

หลังจากหลายคนรู้สึกอิสระที่จะเลือกสนใจกิจกรรมรูปแบบต่าง ๆ ทำให้ส่วนที่ เคยใช้เวลาว่างคลุกไปให้เหวตามศูนย์การดี หันมาสนใจร่วมกิจกรรมในมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด แต่ตนก็คิดว่าที่ จะรู้สึกไว้ได้ว่า ครูอาจารย์ส่วนหนึ่งที่รักความดีมาหาความเข้าใจจุดนี้ดียาก เนื่องจากรากฐานของแต่ละคนยังคงยึดติดอยู่กับ การเรียนการสอนในด้านรูปแบบ

ดังนั้นหากกล่าวจากหลายคนที่สะท้อนความรู้สึกจากส่วนลึกคลกมาให้นิสิตพิจารณาว่า จะแบ่งเวลา มาใช้ทำกิจกรรมที่ดี ดีลงไว้กับการเรียนเสียหาก ซึ่งคำว่า "การเรียนตามความเข้าใจของเรณูศาสตร์ลักษณะนี้ น่าจะหมายถึงการ เรียนกันขึ้น เรียนและจากตำรา อันที่จริงแล้ว ฤทธิ์ผลจากการเรียนรู้ภาภินกรลา รูปแบบ ย่อมมี ผลลุล่วงลงมาที่คนคิดแถมมากขึ้น

เราจึงไม่น่าจะแปลกใจอะไร ที่พบความจริงว่า ภาภินกรลาการบริหารงานทั่วไป ผู้ใหญ่มักเน้น ความสำคัญต่อการนั่งโต๊ะเขียนหนังสือ และการประชุมซึ่งสัมผัสกับผู้ฟังการพูดการฟัง ภาภินกรลาของฝ่ายผู้ด้าน

ผู้บริหารงานลักษณะดังกล่าว ย่อมขาดความสนใจค้นหา เหตุผลเพื่อรู้ความจริงได้เองว่า **ทำอะไรก็ตาม ควรให้โอกาสแก่ผู้ที่ถูกกล่าวหาด้วยความรับผิดชอบ** เรียนรู้ความจริงร่วมกัน และควรมองเห็นความสำคัญของการ สาบกระแสดการ เรียนรู้ลงไปถึงคนระดับล่าง ซึ่งช่วยทำให้ผลงานเป็นที่ยอมรับรวมทั้งมีผู้ให้ความร่วมมือกว้างขวาง มากขึ้น นอกจากนี้ในมุมมองซึ่งน่าจะมีความสำคัญมากกว่าก็คือ **ช่วยทำให้รากฐานความคิดคนลงเิกกว้างและ มีความมั่นใจในการทำงานตามวิถีทางดังกล่าวเพิ่มขึ้นไปอีก**

ผู้เขียนเรื่องนี้เคยกล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ หลายแห่งว่า การเรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิต มีความสำคัญเหนือ กว่าการเรียนรู้ในห้องเรียนและจากตำรา ทั้งนี้และทั้งนั้น เนื่องจากช่วยทำให้แต่ละคนมีโอกาสสัมผัสกับความจริง ถ้า สามารถมองเห็นสังขรณ์ที่ชัดเจนว่า **ความหลากหลายคือธรรมชาติของสังคมมนุษย์** การมองเห็นประโยชน์จาก การสัมผัสกับคนทุกรูปแบบความคิด น่าจะถือเป็นสิ่งท้าทาย สำหรับผู้ที่สนใจพัฒนาคุณค่าของตัวเองลงอย่างแท้จริง โดยเฉพะอย่างยิ่ง เน้นความสำคัญในการ เริ่มต้นจากชีวิตที่ผู้คิดค้นขึ้นมากล้น

จากความจริงที่ได้อ่านมาแล้ว จึงทำให้สรุปได้ทันทีว่า **ผู้ปกครองที่ทราบงานจิตใจห่างจากพื้นดิน ย่อม ควรถือว่า ขาคือคุณสมบัตินៃความเป็นผู้ใหญ่** ซึ่งแน่นอนที่สุดย่อมขาดคุณสมบัตินៃความเป็นครูโดยปริยายด้วย ดังนั้นผล จากการจัดการศึกษาซึ่งทำให้รากฐานจิตใจคนห่างจากพื้นดินมากขึ้น ย่อมมีผลผลิตคนออกไปไพ่ว่างสังคมในทุก ๆ ด้าน ดังที่มีบางคนปรารถนาว่า **ยิ่งเรียนสูงก็ยิ่งทำให้สังคมเสื่อมมากขึ้น**

ชีวิตผู้เขียนยิ่งสูงก็ยิ่งทำให้คนรักที่จะอยู่ต่ำมากขึ้น

คงได้กล่าวไว้แล้วว่า วิถีทางที่สูงขึ้น ควรเป็นเรื่องของธรรมชาติ แต่ภายในรากฐานจิตใจตัวเองควรรัก ลงสู่ที่ต่ำ จากแง่คิดนี้ ใครจะขออนุญาตฝากไว้ให้แต่ละคนนำไปพิจารณาว่า **คงไม่มีใครต้องการตกต่ำ** เพราะ การตกยอมหมายถึงความเจ็บที่ติดตามมา ดังนั้นผู้ที่รักความต่ำ นอกจากจะไม่มีวันตกแล้วยังพบความสุขอีกด้วย

จึงใคร่ขออนุญาตเล่าถึงประสบการณ์จากช่วงที่มีเหตุให้ผู้เขียนต้องเข้าไปรับตำแหน่งผู้บริหารมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ ซึ่งอาจวิถีทางที่ไม่เหมือนกับคนส่วนใหญ่ในยุคหลัง ๆ ระหว่างช่วงปี พ.ศ.2512 ซึ่งตอนมีอายุ 47 ปี ขณะที่ยังมุ่งมั่นทำงานเป็นอาจารย์คนหนึ่งอยู่ในภาควิชาพืชสวน ด้วยเจตนาอันแน่วแน่ที่จะอุทิศตนให้กับความสงบสุขของ เพื่อนมนุษย์มาโดยตลอด แม้ก่อนที่ตนจะได้รับ การขอร้องให้เข้ามาทำงานในภาควิชานี้ ซึ่งฟังตั้งขึ้นใหม่

ตนไม่เคยสนใจที่จะก้าวขึ้นไปสู่ที่สูง แม้ก่อนหน้านั้นก็มีทุนซึ่งใคร ๆ รู้สึกว่ายิ่งใหญ่มาก เช้ามาหาและให้ ทุนไปเรียนต่อปริญญาเอกในต่างประเทศ แต่ตนก็พลิกตัวเองกลับอย่างเงียบ ๆ กล่าวคือ นั่งเฉยไว้ถึง 3 ปี จนในที่สุดก็เลิกไปเอง เช่นเดียวกับเมื่อครั้งก้าวเข้าไปเรียนในระบบมหาวิทยาลัย ซึ่งอาจทำให้บางคน รู้สึกว่า เข้าไปโดยบังเอิญ แต่ตนกลับเห็นว่า **เข้าไปอย่างเป็นธรรมชาติมากกว่า**

การเข้าสู่ตำแหน่งบริหารก็เช่นกัน แม้ก่อนหน้านั้น มีบางคนซึ่งเป็นผู้ร่วมงานพูดเข้าหูว่า **อาจารย์ระดับที่ ๑ เป็นอธิการบดีไม่ได้ เพราะเคยก็ยังไม่เคยเป็น หัวหน้าภาควิชาที่ไม่เคยเป็น** แต่ตนไม่สนใจกับคำพูดเช่นนี้ หากมอง หวนกระแสดกลับไปทำให้เห็นความจริงว่า **ผู้ทุกคนแหละที่ต้องการจะเป็น** โดยถือหลักสังขรณ์ที่ว่า **เพราะมีเหตุนี้ จึงมีเหตุนี้**

จนกระทั่งมาถึงวันหนึ่ง ก็มีเหตุการณ์วุ่นวายครั้งใหญ่เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัย ทำให้คนแตกออกเป็นหลาย พวกหลายก๊ก จนถึงที่สุดก็ทำให้ผู้บริหารผู้ร่วมงานทั้งสองฝ่ายจำต้องถอนตัวออกไปจากตำแหน่ง แต่รอยร้าวฉาน ก็ยังคงปรากฏให้เห็นได้ จึงยากที่จะหาตัวบุคคลเข้าไปทำหน้าที่สืบต่อมา โดยที่หวังว่าน่าจะช่วยคลี่คลายปัญหา ให้กลับคืนสู่สภาพปกติ ได้อย่างถึงพื้นฐาน

ในที่สุดก็มีคนกลุ่มหนึ่งเข้ามาเจรจาตามหา ขอให้ตนเข้าไปรับหน้าที่บริหารระดับสูง ทั้ง ๆ ที่ไม่เคย มีความคิดเรื่องนี้อยู่ในหัวใจมาก่อนเลยแม้แต่น้อย แต่ก็มองเห็นโอกาสที่จะใช้เหตุการณ์ดังกล่าว หวนกลับไป สอนคนเหล่านั้น ตนจึงย้อนถามกลับไปว่า **"เพราะเหตุใดจึงได้มุ่งมาหาผม ? "** และคิดอยู่ในใจว่า ถ้าตอบไม่ ตรงกับเหตุผล ตนก็คงต้องปฏิเสธ

ในที่สุดก็ได้รับคำตอบกลับมาว่า เพราะเห็นอาจารย์เป็นคนที่สามารถพูดกับคนทุกกลุ่มรู้เรื่อง คนจึงได้โอกาสสอนกลับไปว่า การที่ออกกฎระเบียบว่า ผู้บริหารมหาวิทยาลัยจะต้องจบปริญญาสูงระดับนั้นระดับนี้ และต้องผ่านการสอบมานานเท่านี้เท่านี้ ก็ยังมีอีกหลายข้อ ส่วนเป็นของปลอมทั้งนั้น แต่สิ่งที่ถูกต้องสมควรแต่ละคือคุณสมบัติที่เป็นของจริง หลังจากนั้นคนจึงตัดสินใจรับการพิจารณาซึ่งเกิดจากการเลือกโดยคนหลายกลุ่มร่วมกัน

ถ้าจะกล่าวว่เข้าไปเป็นด้วยความสมัครใจก็ไม่อาจจะผิด แต่มีเหตุที่ทำให้เกิดการสมัครใจเข้าไปทำ นอกจากนั้น หลังจากรับปากแล้วคนที่ห่มให้ทั้งจิตใจและชีวิต คนคิดว่า "เรื่องนี้สอนให้รู้ถึงรากฐานของประชาธิปไตยอย่างเห็นได้ชัด" เนื่องจากมีการเลือกตั้งและการสมัครใจเข้าไปอย่างเป็นธรรมชาติ แทนที่จะเข้าไป เพราะมีความอยากเป็นเหตุ

ผู้เขียนตระหนักดีโดยตลอดว่า ชีวิตคนเป็นหนักในสังคม และมองเห็นความจริงว่า สถาบันการศึกษาเป็นของประชาชนทุกคน จึงเห็นควรพัฒนารากฐานคน โดยเฉพาะเขาชนซึ่งเป็นคนรุ่นหลัง ให้รากฐานความคิดเจริญทันมาจากของจริงซึ่งแต่ละคนเมื่ออยู่แล้วอย่างอิสระ

กับสังคมนั้นซึ่งคนมองเห็นอย่างชัดเจนว่า ผู้ใหญ่กับผู้เยาว์อยู่ร่วมกัน และผู้ใหญ่อะไรโอกาสอันอาจเหนือผู้เยาว์ ถ้าผู้ใหญ่วางใจให้อำนาจให้ถูกค้ำ ทุกอย่างย่อมมีวิถีทางนำไปสู่ผลสำเร็จ ซึ่งหมายถึง การใช้อำนาจโดยไม่ต้องใช้ ซึ่งผู้ที่ขึ้นไปเป็นผู้ใหญ่ ฟังต้องมีคุณสมบัติ ที่ช่วยให้คนสามารถมองปัญหาในมุมกลับได้ จึงเห็นประเด็นนี้

ดังนั้น จึงมองเห็นว่า ความรู้ที่แท้จริง ซึ่งจะช่วยให้มหาวิทยาลัยสามารถรับใช้ประชาชนได้จริง ผู้ที่สนใจฟังต้องหาโอกาสลงไปเรียนที่พื้นดินโดยเรียนจากชีวิตชาวบ้านในห้องดิน นอกจากนั้นยังมองเห็นความจริงว่า การจะเรียนให้เกิดความรู้ ฟังต้องให้ออกาสคนแต่ละกลุ่มพิจารณาตัดสินใจเลือกจากระบบชาติของตัวเอง ส่วนผู้ใหญ่วิद्यายุทธศาสตร์ความเป็นครู ควรเน้นการปฏิบัติเป็นหลัก โดยรักที่จะนำคนลงไปร่วมช่วย และปฏิบัติคนให้เป็นแบบอย่างอันเกิดจากการรู้เหตุรู้ผล

เมื่ออยู่ที่หนึ่ง ระหว่างช่วงปิดภาคการศึกษาซึ่งตรงกับฤดูร้อน มีนิสิตหลายกลุ่มออกไปทำงานร่วมกันในชนบท โดยถือหลักปฏิบัติที่มีการปกครองกันเอง ท่ามกลางบรรยากาศซึ่งคนในเมืองส่วนใหญ่รู้สึกว่าเป็นดินทุรกันดาร แต่ผู้ที่รู้จักเอาใจเขาใส่ใจเราคงเข้าใจว่า ชาวบ้านในห้องดินไม่ได้รู้สึกอย่างนั้น ถ้าคนในกรุงไม่นำสิ่งอื่นเข้าไปทำให้เกิดความรู้สึกเปรียบเทียบ เนื่องจากรากฐานการพึ่งพาตนเองถูกทำลายลงไป

ผมจะลงไปร่วมทำงานและใช้ชีวิตเหมือนนิสิตทุกคน โดยไม่สนใจแสดงตัวว่าตนเป็นอธิการบดี แม้การแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าเช่นเดียวกับที่นิสิตสวมใส่ทำงาน รวมทั้งร่วมกันร่วมนอนในเต็นท์กับทุกคนบนพื้นดินซึ่งมีผ้าใบปูไว้อย่างง่าย ๆ

ผมมีความรู้สึกอยู่ในใจตลอดเวลาว่ คนกำลังคิดและทำอะไร ตลอดจนทำเพื่อใคร ? นอกจากนั้นยังรู้ว่า ถ้าทำด้วยความจริงใจ คนย่อมได้รับสิ่งซึ่งมีคุณค่าแก่ตัวเองอย่างลึกซึ้ง นอกจากนั้นยังอดที่จะคิดต่อไปอีกไม่ได้ว่า "ถ้าครูหรือผู้ใหญ่คนไทย มีรากฐานที่ขาดสิ่งนี้เสียแล้ว การจะหวังให้ศิษย์หรือผู้ซึ่งทำงานอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบ มีโอกาสเจริญด้วยคุณธรรมและจริยธรรม ตลอดจนมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวมร่วมกับงานที่ตนทำ ย่อมเป็นไปได้ยาก"

จากผลการปฏิบัติโดยบุคคลซึ่งเป็นผู้นำดังกล่าว ทำให้มีนิสิตสนใจออกไปทำงานในชนบท ระหว่างช่วงปิดภาคการศึกษาติดตามมาอีกหลายกลุ่ม จากการเริ่มต้นโดยฐานกลางได้มีการแยกออกไปเป็นระดับภาค เช่น กลุ่มนิสิตภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ คนก็ได้ให้ความสำคัญโดยทั่วถึง จากการลงไปร่วมปฏิบัติอย่างปราศจากการเลือกที่รักมักที่ชัง

หลังจากนั้นก็ได้ยินเสียงสะท้อนจากกลุ่มนิสิตอีกด้านหนึ่งว่า พวกนี้แค่ออกไปช่วยคนข้างนอก แต่ในมหา-

วิถีแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งระหว่างสองด้าน

หลังจากนั้นไม่นาน ผู้เขียนก็ได้ยินเสียงสะท้อนมาเข้าหู จากกลุ่มนิสิตอีกด้านหนึ่งท่านองว่า พวกนี้คิดแต่ ออกไปช่วยคนข้างนอก ส่วนในบริเวณมหาวิทยาลัยของตัวเองกลับปล่อยให้รก ในที่สุดก็เกิดกลุ่มอาสาสมัครซึ่ง ลงทำงานระหว่างช่วงวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ แต่เท่าที่สังเกตก็มีหลายคนทีออกไปทำงานอาสาสมัครในชนบทลงมา ร่วมด้วย

ผมมองเห็นโอกาสลงไปร่วมทำงาน ลงไปลอยคอลอยู่ในคูน้ำ โภชชะและพักผ่อนร่วมกับทุกคนอย่างมีความสุข หลังเสร็จจากในรั้วมหาวิทยาลัยแล้ว ยังมีเวลาจึงเลยออกไปลงทำความสะอาดในคูข้างถนนสาธารณะ ใน ขณะที่มีรถเก๋งทรู ๆ วิ่งผ่านไปมาเป็นช่วง ๆ

ผมสังเกตเห็นคนในรถหลายคันยกมือไหว้ ซึ่งตนก็รับไหว้อย่างนอบน้อม ส่วนในใจนั้นคิดว่า นี่คือการสอน ลูกศิษย์โดยไม่ต้องสอนอีกลักษณะหนึ่ง เนื่องจากเชื่อว่า ลูกพี่หลานผมหลายคนทีเห็นภาพเช่นนั้น คงจะคิดได้ว่าการที่มีคนเคารพนับถือ หาใช่มีเพียงการแต่งตัวโก้หรูแล้ววางตัวอยู่บนที่สูงเท่านั้น ทุกสิ่งจึงน่าจะขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม ซึ่งตนเชื่อว่า อยู่กับพื้นดินมากกว่า

การที่ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้นำมีรากฐานความคิดเปิดกว้าง ช่วยให้เราสามารถครอบคลุมสภาพความขัดแย้งไว้ได้ทั้งหมด ย่อมช่วยให้รากฐานความคิดซึ่งแตกต่างกัน เนื่องจากวัยยังน้อยทำให้ขาดประสบการณ์ ค่อย ๆ ละลายหาย หายไปอย่างเบ็ดเสร็จชาติ โคที่ไม่ต้องพูดว่าให้เข้าใจกันไว้ ดังเช่นที่มักกล่าวกันว่า พูดก่อนทำ หรือพูดแล้วไม่ทำ ก็คงไม่ช่วยแก้ไขปัญหอะไรได้มาก

ธรรมชาติได้ช่วยสอนให้มองเห็นสังขธรรม จากการไปใช้ชีวิตร่วมกับลูกศิษย์

มีอยู่ปีหนึ่ง ซึ่งตนรู้สึกประทับใจมาก เนื่องจากได้ความคิดที่มองเห็นสังขธรรมมาจากช่วงนั้น "ที่อำเภอนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี" ทางการได้ประกาศเป็นสีชมพูเข้ม หมายถึงเขตช่องสุ่มของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ มีการโจมตีฆ่าเจ้าหน้าที่ก่อนข้างรุนแรงมาก แต่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ส่งหน่วยสำรวจออกไปพิจารณาตั้งค่ายอาสาพัฒนาในบริเวณนั้น

สภาพธรรมชาติของที่นี่ยังคงเป็นป่าค่อนข้างหนาทึบ ลึกเข้าไปจากถนนสายหลักประมาณ 5-6 กิโลเมตร บริเวณซึ่งไปใช้เป็นที่ตั้งค่าย มีลำธารน้ำใสไหลผ่านด้านหลังด้วย จึงนับว่าเหมาะสำหรับใช้เป็นที่พักแรม

ตามปกติ ชีวิตการทำงานในค่ายแต่ละแห่ง นับตั้งแต่ตื่นนอนตอนตีห้า ไปจนกระทั่งถึงพลบค่ำ ทุกคนจะลงทำงานร่วมกันตามแผนงานที่วางไว้โดยไม่มีครุฑ แต่ นิสิตซึ่งเป็นหัวหน้างานแต่ละสายจะเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง นอกจากนั้นสมาชิกค่ายซึ่งแบ่งงานกันทำเป็นเรื่อง ๆ จะมีการหมุนเวียนกันไป เพื่อให้ทุกคนมีโอกาสสัมผัสกับงาน ทุกลักษณะ

นอกจากนั้น หลังอาหารมื้อค่ำแล้ว จะมีการจัดสนทนาการร่วมกับชาวบ้านรวมทั้งลูกหลาน เพื่อสร้างความสนิทสนม และสานต่อไปถึงการเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างใช้ชีวิตอยู่ที่นั่นด้วย จนกระทั่งถึงเวลา 3 ทุ่ม ทุกคนก็จะมารวมกันกลางลานดินหน้าเต็นท์ เพื่อสวดมนต์ แล้วจึงแยกย้ายกันเข้านอน โดยผู้ชายไปเต็นท์ผู้ชาย ส่วนผู้หญิงไปเต็นท์ผู้หญิง ซึ่งการวางเต็นท์จะตั้งเต็นท์ผู้ชายไว้ด้านนอก เพื่อความปลอดภัยของผู้หญิงซึ่งควรมีมากกว่า

ผมจะเดินทางไปใช้ชีวิตสัมผัสกับทุกค่าย และไม่ว่าไปพักค่ายไหน ตนจะมีนิสัย "นอนที่หลัง-ตื่นก่อนลูกศิษย์เสมอ" นอกจากนั้น อาศัยที่ผมเป็นคนรักคนตรี จึงมักจะพกหีบเพลงปาก (เม้าธอร์แกน-โครโมเนกา) ซึ่งสะดวกแก่การพกพาเอาติดตัวไปด้วยเสมอ

หลังจากลูกศิษย์เข้านอนแล้ว และไฟฟ้าในค่ายซึ่งใช้เครื่องปั่นไฟดับหมดแล้ว ผมจะนั่งเป่าทึบเพลงปากท่ามกลางความมืดและความเงียบสงัดต่อไปเรื่อย ๆ จนกว่าตนจะรู้สึกง่วง ส่วนในใจลึก ๆ จะมีจินตนาการ

หมื่นหวังสั่งคนอย่างใจจรตใจจ่อ จากชีวิตอนาคตของเยาวชนเหล่านี้ ซึ่งตนวาดภาพไว้เสมือนเป็นลูกหลานตัวเอง ซึ่งความรู้สึกขณะนั้น มันเป็นบรรยากาศที่ทำให้ผมมีความสุขอย่างไม่อาจอดเอาวิญญาณออกมาอธิบายให้สมจริงได้

สภาพของป่าในเขตอำเภอนาสารขณะนั้น มันอาจทำให้หลายต่อหลายคนรู้สึกว่า เสี่ยงอันตรายมาก แต่คนกลับไม่มีความรู้สึกเช่นนั้นเลยแม้แต่น้อย คงเป็นเพราะจิตใจมีพลังจากอีกด้านหนึ่งซึ่งแรงกว่ามาก

ท่ามกลางบรรยากาศของฤดูร้อนในช่วงเดือนเมษายน คนยังจำภาพซึ่งครึ่งใจได้คือว่า "คืนวันนั้นพระจันทร์เต็มดวง หลังจากทุกคนเห็นเจ็ญเจ็ญจากการตรากตรำทำงานมาแล้วทั้งวัน หลังสวดมนต์เสร็จทุกคนก็เข้านอนพักผ่อนกันหมด ส่วนผมยังคงนั่งอยู่มุมหนึ่งของค่าย ท่ามกลางความมืดจากแสงไฟพร้อมกับความเงิบสงัดของธรรมชาติอย่างมีความสุข

ผมนำทึบเพลงปากออกมาเป่าเล่นจากจินตนาการซึ่งตนมีอยู่ในหัวใจที่แผ่ผ่นถึงอนาคตของเยาวชนอันดีเสมือนเป็นลูกหลานของตน มันทำให้เกิดความรู้สึกจากใจขึ้นมาว่า เราช่วยกล่อมให้เขานอนหลับกันอย่างสบาย ก่อนที่วันใหม่จะมาถึง พร้อมกับนำเอางานซึ่งเปิดโอกาสให้เรียนรู้กลับมาจากชีวิตคนอื่นเป็นที่รักเหล่านี้ก็กรอบหนึ่งผมนั่งเล่นทึบเพลงปากต่อมาด้วยจิตใจที่แผ่ผ่นอยู่กับอุดมการณ์จนกระทั่งร่วมสองยามจนเข้านอน

อย่างไรก็ตาม ผมมีความคิดค่ากับบรรยากาศเช่นนี้มานานมาก แม้ขณะที่เอนหลังลงนอนกับพื้นดินซึ่งมีผ้าใบเก่า ๆ ผืนเดียวรองรับไว้ แต่มันก็ไม่มีอิทธิพลที่จะตัดความรู้สึกซึ่งหยั่งรากลงสู่พื้นดินอย่างลึกซึ้งให้แยกออกจากกันได้

ดังนั้น แทนที่หลังถึงพื้นแล้วก็หลับหลอญ ทั้งจิตวิญญาณและสมองยังคงตื่นอยู่ตลอดเวลา และคืนหน้าต่อมาอีกนานพอสมควร ทั้งนี้และทั้งนั้น อิทธิพลความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคน ไม่ว่าจะมากมีน้อยมันไม่แรงพอที่จะกลบกลืนความรู้สึกจากอีกด้านหนึ่งได้ สายตาผมยังคงมองผ่านความมืดที่เกิดจากเงาหลังคาเต็นท์ออกไปยังทั้งสองด้าน ซึ่งมีลูกศิษย์ผู้ชายนอนเรียงรายถัดออกไปจากตนเพราะเหนื่อยอ่อน ขณะที่วัยและประสบการณ์ยังไม่ช่วยให้อึดใคอะไรได้มากนัก

ทั้งนี้และทั้งนั้นเนื่องจากด้านหัวท้ายของเต็นท์เปิดไว้ กับมีแสงสะท้อนจากพระจันทร์ซึ่งส่องสว่างอยู่ด้านนอกส่องผ่านเข้ามา กระตุ้นความรู้สึกให้คิดได้อย่างลึกซึ้ง

สภาพธรรมชาติที่นั่นได้สอนให้เข้าใจปรัชญาชีวิต

ผมรู้สึกเสมือนว่า ผมกลับไปจับเคียว แล้วก็ตื่นขึ้นมาพร้อม ๆ กับวิญญาณและสมองซึ่งตื่นตัวอยู่เสมอ เข้าใจว่าน่าจะเป็นเวลาประมาณตีสามกว่า ๆ เห็นจะได้ ในที่สุดก็นอนอยู่ต่อไปอีกไม่ไหว จึงลุกขึ้นค่อย ๆ เดินออกมาจากเต็นท์ ตรงไปยังกองไฟไม้กระดานแผ่นหนึ่งซึ่งทำเป็นม้านั่ง จากนั้นพักน้ำแรงของลูกศิษย์เพื่อเอาไว้ใช้งานชั่วคราวโดยไม่ลืมพกเอาทึบเพลงปากติดตัวออกมาด้วย

คนยอมรับว่า ท่ามกลางความเงิบสงัด ณ จุดนี้เอง ที่ช่วยให้อมองเห็นแสงสว่างสุดซึ้งมาจากรากฐานจิตใจแปรเป็นภาพใหม่อีกภาพหนึ่งซึ่งคนไม่เคยมองเห็นมาก่อน ในขณะที่พระจันทร์เต็มดวงคล้อยไปสู่อีกด้านหนึ่งของท้องฟ้าที่ใสสะอาดมาก คงมีปูยเมสสีชาวกลุ่มเล็ก ๆ ปรากฏอยู่ห่าง ๆ ไม่มากนัก

ท่ามกลางสภาพบรรยากาศธรรมชาติก่อนยามย่ำรุ่งซึ่งค่อนข้างเย็น สายตาผมมองมุ่งไปยังเงาคันไม้ไผ่ที่ขยับอย่างรวม ๆ ซึ่งตัดกับแสงจันทร์บนท้องฟ้าเป็นฉากหลัง ทำให้มองเห็นสังขรณ์อันดีเป็นปรัชญาชีวิตของมนุษย์ที่อยู่ร่วมวิถี เกิด-แก่-เจ็บ-ตาย ด้วยกันอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้

ผมมองเห็นภาพรวมของชีวิตพันธุ์ไม้บนนาชนิด ซึ่งภายในนั้นมีความหลากหลายของรูปลักษณะ รวมถึงภาวะการเปลี่ยนแปลงที่ผสมผสานเป็นเนื้อเดียวกันบนพื้นฐานธรรมชาติได้อย่างชัดเจนมาก พลันภาพที่มองเห็นก็เปลี่ยนมาเป็นความคิดซึ่งช่วยให้อเข้าใจความจริง ณ ตรงนั้นเอง

ภายในเงาที่สะท้อนออกมาจากภาพรวมของธรรมชาติซึ่งมองเห็นอยู่ตรงหน้า น่าจะมีพันธุ์ไม้ รวมทั้งชีวิตสัตว์ใหญ่น้อยนานาชนิดที่พึ่งพาซึ่งกันและกันมาโดยตลอด ถ้าใครจะถามว่ามีก็ชนิดก็คงจะตอบไม่ได้ โดยเหตุที่รู้ว่าวันนี้ ชั่วโมงนี้ นาทีนี้ แม้วินาทีนี้มีชนิดนี้ชนิดนั้น วันหน้า ชั่วโมงหน้า นาทีหน้า แม้วินาทีหน้า ย่อมเปลี่ยนแปลงไปอย่าง เป็นธรรมชาติ ซึ่งแน่นอนที่สุดย่อมมีทั้งที่ดับสูญไปและที่เกิดมาใหม่

แม้ใครอาจนำมาอ้างอิงจากความรู้สึกว่า ชนิดนั้นชนิดนี้กำลังใกล้จะสูญพันธุ์ ย่อมทำให้เห็นความจริงว่า มัน เป็นเรื่องของธรรมชาติ จึงไม่ทำให้ตนหลงกลลวงของมนุษย์ด้วยกันเอง หากกลับมองเห็นโอกาสเรียนรู้ความจริง ลึกซึ้งยิ่งขึ้น แม้มองที่ภาพความหลากหลายของรูปร่างหน้าตา ย่อมช่วยให้เห็นภาพเดียวกันได้ไม่ยาก

นอกจากนั้นยังมองเห็นความจริงต่อไปอีกว่า **คนที่มีความสูงใหญ่และมีกิ่งก้านสาขากว้างขวาง ย่อมทำหน้าที่ให้ร่มเงาและความชุ่มชื้น รวมทั้งช่วยปกป้องภัยอันตรายจากแรงลมให้แก่ต้นเล็กซึ่งพึ่งเกิดมาใหม่ โดย เหตุที่ยังไม่แข็งแรงพอจะพึ่งตนเองได้อย่างเต็มที่**

อย่างไรก็ตาม สังขธรรมได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ทุกสิ่งย่อมมีทั้งด้านนอกซึ่งเห็นได้ด้วยตาธรรมคา กับ ด้านในซึ่งมองด้วยความรู้ความเข้าใจจากรากฐานของแต่ละคน ดังนั้นแม้แต่การมองต้นไม้ใหญ่ ก็ควรจะรู้ได้ว่า เพราะแต่ละคนมีรากฐานที่ยังลงสู่พื้นดินอย่างลึกซึ้ง จึงช่วยให้สามารถดำรงอยู่ได้ และทำหน้าที่ปกป้องต้นเล็ก ๆ อันเป็นส่วนหนึ่งภายในความสมบูรณ์ครบถ้วนของธรรมชาติ ได้มีโอกาสเติบโตขึ้นมาแทนต้นไม้ใหญ่ ซึ่งในที่สุดก็จะต้อง ผ่านพ้นไปตามอายุขัย ไม่ว่าจะเร็วหรือช้า

นอกจากนั้น พันธุ์ไม้นานาชนิดซึ่งมีความหลากหลายด้วยรูปลักษณะ ไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็ก ยังมีหน้าที่ป้องกันมิให้ ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินอันถือเป็นองค์รวมที่เป็นพื้นฐานรองรับชีวิตของตน จำต้องสูญเสียไป เพราะถูกชะล้าง ไปเพราะความแรงของกระแสลม รวมทั้งผลกระทบจากการถูกชะล้างโดยสายฝน คนจึงมองเห็นความจริงได้ จากภาพทั้งหมดว่า **แม้มองที่ต้นไม้ ไม่ว่าจะต้นไม้ใหญ่ต้นเล็ก ย่อมมีความสำคัญเอื้อซึ่งกันและกันอย่างเท่าเทียมกันทั้ง สองด้าน**

ช่วยให้นึกถึงสิ่งซึ่งชนรุ่นก่อนเคยกล่าวเตือนสติลูกหลานไว้ว่า "จงอย่ายกตนข่มท่าน" โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่มีโอกาสเติบโตขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ ไม่ควรยกตนข่มผู้ซึ่งยังเด็กกว่าตน ขอให้มีการทำความเข้าใจ มีเมตตา ธรรม และรู้จักให้อภัย น่าจะช่วยให้สังคมและโลกดีกว่าเท่าที่เป็นมาแล้ว

ความลึกซึ้งได้จากการมองภาพรวม ๆ ของป่า ยังไม่หยุดลงแค่นั้น เพราะผมเป็นคนที่มีกรอบกำหนดตัวเอง ไม่มากนัก จึงสามารถสานความเข้าใจต่อมาถึงมนุษย์ ซึ่งถือเป็นอีกส่วนหนึ่งที่อยู่ในภาพรวมของธรรมชาติด้วย ทำให้รู้ต่อไปอีกว่า **แม้มนุษย์จะไม่ใช่ลักษณะของชีวิตซึ่งยึดติดพื้นดินอยู่กับที่ เช่นต้นไม้ แต่ก็มีความวิญญานอันถือเป็นรากฐาน ที่ควรจะเจริญงอกงามหยั่งลงลึกซึ่งอย่างอิสระ** โดยที่มีความสอดคล้องกันกับความเจริญเติบโตของด้านร่างกาย

ดังเช่นต้นไม้ทุกต้น แม้ว่าจะมีรูปลักษณะหลากหลาย หากแต่ละต้นมีโอกาสเติบโตขึ้นมาจากรากและโคนอัน ถือเป็นของจริง โดยที่มีรากฐานยังคงอยู่ที่พื้นดินผืนเดิม อีกทั้งมีโอกาสหยั่งลงลึกซึ่งยิ่งขึ้น ทุกชีวิตย่อมสามารถทำ หน้าที่ได้อย่างสอดคล้องกันกับเหตุผล ช่วยให้ทุกชีวิตและทุกสิ่งภายในป่ามีการอยู่ร่วมกันได้อย่างมั่นคง ดังนั้นภาพ สะท้อนที่เห็นได้จากป่า ก็คือภาพสะท้อนซึ่งอ่านได้จากสังคมด้วย

โปรดอย่าเข้าใจว่า สิ่งทีกล่าวนำแล้วทั้งหมด มันเป็นภาพของอุปมาอุปมัย หากมองเห็นความจริงว่า ทั้ง สองด้านมีเหตุผลเชื่อมโยงถึงกัน แลเหตุที่แท้จริงนั้น อยู่ในรากฐานความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ซึ่งมีตัวเราแต่ละคน รวมอยู่ด้วยอย่างปฏิเสธมิได้

อนึ่ง การคิดแก้ไขปัญหาคือต่าง ๆ ถ้าการปฏิบัติสอดคล้องกันกับการพูดซึ่งแต่ละคนกล่าวว่า ตนต้องการอิสระ ถ้ามองเห็นความจริงว่า อิสระที่แท้จริงควรเริ่มต้นจากรากฐานความลึกซึ้ง ไม่ปฏิเสธที่จะยอมรับความจริงว่า ทุก สิ่งควรเริ่มจากการปฏิบัติ และควรเริ่มต้นที่ตนเองก่อนอื่น หากสามารถเข้าใจได้ถึงปรัชญาของการมีส่วนร่วมได้ อย่างลึกซึ้ง

ผมสงสัยธรรมดั่งกล่าวจากที่นั่นอย่างไม่เคยคาดคิดมาก่อน ซึ่งกรณีอย่างนี้ คนเคยพบมาแล้วจากอดีตแทบทุกเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากช่วงชีวิตที่ผ่านมาอันพอสมควร ทำให้สนใจค้นหาความจริงว่า **ทำไมชีวิตคนจึงเป็นเช่นนั้นมาตลอด** หลังจากพบความจริงแล้ว จึงนำมาสรุปได้ว่า **ถ้าทุกสิ่งที่ผ่านมาได้มีการเติบโตขึ้นสู่ที่สูงอย่างเป็นธรรมชาติ** วิธีการดำเนินชีวิตย่อมไม่ตกอยู่ในสภาพเสี่ยงต่อความเสียหาย

ถ้าสามารถมองเห็นความจริงซึ่งมีสองด้าน ย่อมพบคติธรรมได้ว่า **ความเป็นธรรมชาติกับความอยากเป็นสิ่งร่วมกันอยู่ในวัฏจักรเดียวกัน** โดยมีรากฐานจิตใจมนุษย์แต่ละคนเป็นแกน ดังนั้นถ้าบุคคลใดละลจความอยากลงไปได้ **ความเป็นธรรมชาติดำเนินเกิดขึ้นเอง** ทำให้ทุกขั้นตอนที่ชีวิตคนพึงก้าวไปข้างหน้า มีความปลอดภัยมากขึ้น

ผมพบสังขรณ์เท่าที่ได้มากมายแล้ว ๗ ที่นี้จากที่นั่น อันเป็นที่ซึ่งมีศิษย์ชักจูงจิตใจให้คนไปที่นั่น จนกระทั่งทำให้ภาพอันล้ำลึกด้วยคุณค่าดังกล่าวเข้าไปปรากฏอยู่ในหัวใจ แม้เวลาผ่านพ้นมากกว่า 20 ปีแล้ว คนก็ยังไม่เคยลืมหรือเลื่อนรางลงไปแม้แต่น้อย

นอกจากนั้นยังสืบสานความเชื่อมั่นต่อมาอีกว่า **ถ้ามีความรักกันไม่จริง ย่อมสะท้อนภาพการปฏิบัติให้เห็นได้ชัดเจนว่า มีความรักในเพื่อนมนุษย์ด้วย** ดังนั้นบุคคลผู้เห็นแก่ตัว แม้จะพูดว่าตนรักกันไม่ แต่แท้จริงแล้วสิ่งซึ่งแฝงเร้นอยู่ภายในรากฐานก็คือ **ความต้องการผลประโยชน์ส่วนตนจากกันไม่เท่ากัน**

คุณได้สังขรณ์ซึ่งมีกระแสจิตวิญญาณระหว่างครูกับศิษย์ที่เชื่อมโยงถึงกันอีกครั้งหนึ่ง

ผมนั่งเพลินอยู่กับการค้นหาความจริงจากธรรมชาติในยามดึกสงัด ๗ จุดนั้น โดยไม่ละโอกาสที่จะใช้ทั้งสติปัญญาและความคิด จากพลังซึ่งมีความกระตือรือร้นที่ต้องการเรียนรู้ทุกรูปแบบอย่างไม่หยุดนิ่ง จนกระทั่งนำตนมาถึงจุดซึ่งมองเห็นส่วนที่เชื่อมโยงถึงกันระหว่างครูกับศิษย์อีกครั้งหนึ่ง

แล้วจึงนำทิวเพลงปากอันเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวที่สุดในขณะนั้น ขึ้นมาเป่าเพลงเย็น ๆ เสมือนใช้เสียงเพลงเป็นสื่อธรรมชาติ ช่วยถ่ายทอกระแสคุณธรรมและเมตตาธรรม ท่ามกลางความเงียบสงัดอีกครั้งหนึ่ง เสมือนช่วยผ่อนคลายความเครียด รวมทั้งความรู้สึกหวาดระแวงภัยอันตราย ให้เปลี่ยนมาเป็นความสุนทรีย์ซึ่งยิ่งขึ้น กับทุกคน และคงหาใช่แต่เพียงบรรดาศิษย์ซึ่งเสมือนลูกหลานเราซึ่งอยู่ในรั้วค่ายครั้งนั้น ถ้ามองที่อุดมการณ์ก็น่าจะเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งว่า **คือสื่อจากใจซึ่งสานถึงทุกคนที่ดำรงชีวิตอยู่ในโลกกว้างมากกว่า หากรากฐานจิตใจปฏิบัติเปิดกว้างจริง**

อีกครั้งหนึ่ง **โดยที่คนไม่ได้คาดคิดมาก่อนเลยแม้แต่น้อย** ท่ามกลางเสียงเพลงร่วมกับความเงียบสงัด โดยมีแสงจันทร์ซึ่งแม้ว่าจะคล้อยไปด้านหลังมากแล้ว **มีเงาของลูกศิษย์คนหนึ่งปรากฏออกมาจากหน้า** **สัมผัสหญิงซึ่งอยู่ไม่ห่างกันมากนัก** เดินก้าวมุ่งมายังผมด้วยความเร็วมากขึ้น จนกระทั่งถึงตัวแล้วโผล่เข้ากอดไว้แน่น **เขาร้องไห้สะอึกสะอื้นจนกระทั่งน้ำตาไหลออกมาเปียกหน้าอก แล้วผมจมนุ่ม**

ผมวางทิวเพลงปากลงข้าง ๆ ตัว แล้วใช้มือขวาลีบหัวเขาเบา ๆ จากความรู้สึกเมตตาเสมือนลูกคนหนึ่ง ซึ่งปกติตนก็มีความรู้สึก เช่นนี้กับเยาวชนทุกคนอย่างเป็นธรรมชาติอยู่แล้ว จากประสบการณ์พื้นฐานเท่าที่มีโอกาสสัมผัสกับปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะของเยาวชนคนรุ่นหลัง และสนใจนำมาวิเคราะห์ค้นหาเหตุผลอย่างไม่นิ่งเฉย ชวนให้คาดการณ์ได้ไม่ผิดว่า **อะไรมันเกิดขึ้นกับลูกสาวผมคนนี้**

ทั้งนี้และทั้งนั้น ตั้งแต่ก้าวเท้าเข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในค่ายอาสาพัฒนาแห่งนี้ คนก็ไม่ละเลยที่จะศึกษาหาความรู้จากทุกเรื่อง จึงทราบว่า **เขาได้รับมอบหมายให้เป็นผู้นำกลุ่มกิจกรรมสายหนึ่งบนพื้นฐานค่ายอาสาพัฒนาแห่งนี้** โดยมีเพื่อน ๆ กลุ่มหนึ่งร่วมกันทำ ผมทราบว่าเขาคือคนเอาจริงเอาจังมาก แต่ยังไม่ทราบประสบการณ์เกี่ยวกับ **ธรรมชาติของงานแต่ละคน** จึงทำให้รู้สึกผิดหวังค่อนข้างรุนแรง และต้องการผู้ใหญ่ซึ่งเป็นหลักทางใจที่จะช่วยหาทางออกให้ในขณะนั้น

ดังนั้นสมมติว่าคนไม่พูดอะไรเลย การที่เขามีโอกาสเข้ามาหา ย่อมเป็นส่วนหนึ่งซึ่งมองเห็นทางออกและมีผลผ่อนคลายได้ระดับหนึ่ง เนื่องจาก **แรงศรัทธาร่วมกับการมีโอกาสปฏิบัติ มีผลผ่อนคลายความรู้สึกอย่างสำคัญ** หากความคิดดังกล่าวสามารถรู้สึกได้จากผู้ใหญ่ซึ่งทำหน้าที่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้กับเยาวชน

ผมคาดว่าคืนวันนั้น คงเป็นช่วงที่เขานอนหลับสนิทใต้อยาก และเห็นว่ามันเป็นโอกาสที่เหมาะสมมากเนื่องจากเป็นช่วงซึ่งผมพักอยู่ในค่ายนั้นพอดี จากอีกด้านหนึ่ง ตนก็เห็นว่า เป็นจังหวะเหมาะสมสำหรับตัวเอง ที่จะช่วยช่วยให้ตนมีโอกาสเรียนรู้ปัญหาจากจิตวิญญาณของศิษย์ ดังเช่นที่เคยกล่าวว่า **ศิษย์สอนผมโดยไม่ได้สอน** แต่มีผลสอนถึงจิตใจและความคิดของคนเป็นครูอย่างสำคัญมาก

ท่ามกลางความเงียบสงบของบรรยากาศ ซึ่งช่วยให้เกิดสติร่วมกันทั้งสองฝ่าย โดยเริ่มต้นจากผู้ใหญ่ก่อน ผมพูดให้แง่คิดแก่เขาอย่างเรียบง่าย ๆ ว่า **"ลูกเอ๊ย มันไม่ใช่สิ่งเลวร้ายอะไรหรอกนะ หากเป็นครูอันล้ำค่าสำหรับชีวิตอนาคตของลูกเอง ซึ่งอาจหาเรียนจากครูคนไหนในห้องเรียนได้ยากมาก และนี่คือความภักดีจากพ่อที่สนับสนุนให้ลูก ๆ ทุกคนออกจากห้องเรียน ลงมาทำงานที่พื้นดินอย่างนี้ โดยที่ตัวพ่อเองก็มาร่วมด้วย และน่าจะได้มากกว่าลูกลูกเสียอีก เนื่องจากมีพื้นฐานผ่านประสบการณ์มากกว่า"**

ผมสังเกตเห็นเขานั่งสงบอยู่ใกล้ ๆ อีกพักใหญ่ แล้วก็หันมากราบลงที่ตัก เสร็จแล้วจึงเดินกลับไปยังเต็นท์อันเป็นที่พักอย่างเงียบ ๆ ผิดกันกับเขาออกมาซึ่งเดินค่อนข้างรีบร้อน ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้ทำให้คลาดไปจากการนำมาคิดค้นหาเหตุผลจากตัวผมเองแม้แต่น้อย ช่วยให้ได้รับบทเรียนโดยมีศิษย์เป็นครูสอนอีกครั้งหนึ่ง

สิ่งที่กล่าวมาแล้ว เป็นเพียงกรณีเดียวซึ่งหยิบยกมาเป็นตัวอย่างเพื่อการเรียนรู้เท่านั้น ยังมีกรณีซึ่งให้บทเรียนแก่ชีวิตตัวเองอีกอย่างหลากหลาย ซึ่งหากใครตามขึ้นตนจะจำได้ทุกเรื่อง นี่คือการยืนยันคำพูดซึ่งช่วงหลัง ๆ ผมมักกล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ ว่า **ตนไม่ลูกศิษย์และตนรุ่นหลังเป็นครูอย่างลึกซึ้ง** ทำให้นึกถึงคำพูดของขุนร่นก่อนที่ปรารถนากว่าไว้กับลูกหลานว่า **จงเป็นคนเห็นหัวคนกันเสียบ้าง** ผมขออนุญาตนำมาพูดต่อไปว่า **บุคคลผู้ซึ่งตกอยู่ในสภาพ"มองไม่เห็นคน"เท่านั้น ที่ไม่อาจเข้าใจเหตุผลซึ่งนำมากล่าวแล้วได้**

ผมรับสารภาพว่า ช่วงซึ่งทำหน้าที่บริหารงานในมหาวิทยาลัย ฯ. ตนเองเวลาและสมองมาใช้คลุกคลีและเรียนรู้ความจริงจากศิษย์อย่างน่าสนใจ มากกว่าการนำไปใช้วางแผนก่อสร้างวัตถุและเน้นบทเรียนบนแผ่นกระดาษ แม้การคิดจัดงบประมาณการเงิน ตนก็หวังแต่เพียงขอให้เงินไปตามเหตุผล โดยไม่นำตัวเองไปเหยียดไว้ตั้งแย้งซึ่งกันใคร

จึงพบความจริงว่า ในประเด็นสิ่งก่อสร้างจะเป็นไปตามปกติ แต่ในช่วงนั้นกลับมาบุคคลภายนอกเข้ามาแสดงน้ำใจบริจาคและเครื่องมือ เครื่องใช้เป็นประจำ สิ่งเหล่านี้สอนให้รู้ว่า **เราค่าเงินชีวิตอยู่บนพื้นฐานศรัทธามากกว่าการคิดตะเกียกตะกายไปแสวงหาวัตถุ**

ผมไม่เคยให้ความสำคัญกับคำสรรเสริญ ยินยอมต่าง ๆ จึงช่วยให้มีสมาธิมุ่งมั่นอยู่กับการทำงานซึ่งมีอุดมการณ์อยู่กับบรรดาศิษย์ ซึ่งคงไม่เพียงภายในรั้วมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เท่านั้น ทำให้มองเห็นว่า มีนิสิตนักศึกษาจากสถาบันอุดมศึกษาอื่น ๆ เลยไปถึงนักเรียนบางโรงเรียนเข้ามาขอร่วมกิจกรรมด้วย

อยู่มาวันหนึ่ง มีอาจารย์ในมหาวิทยาลัย ฯ. บางคนมากระซิบถามว่า **อาจารย์ทำอย่างไรครับ มหาวิทยาลัยเกษตรจึงตั้งยั้งกะหลู ?** ผมจึงตอบไปอย่างเรียบง่าย ๆ ว่า **"ตนก็ไม่ทราบเหมือนกันว่าทำไม"** แต่จริง ๆ แล้วประเด็นคำถามเช่นนี้ น่าจะมีคำตอบอยู่ในตัวของมันเอง เพียงแต่ใครสนใจค้นหาความจริงย่อมพบได้เอง หากยังไม่สนใจเท่าที่ควร แม้ว่าบอกไปก็คงไม่เห็นอะไรชัดเจน

ในช่วงซึ่งตนได้รับการขอร้องให้เข้าไปรับตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรก็เช่นกัน ถ้าเข้าใจเรื่องนี้ได้ก็คงไม่น่าแปลกใจอะไร ที่มีการนำตัวเองลงไปร่วมทำงานกับชาวนาชาวไร่อย่างต่อเนื่องกันมาโดย

ตลอด หลังจากถูกรัฐมนตรีคนอื่น ๆ แย่งชิงเงินงบประมาณกันไปจนแทบไม่มีอะไรเหลือไว้ให้ หากใครสนใจเรื่องนี้ อาจหาอ่านได้จากหนังสือ **เกษตรกรที่รัก** ซึ่งสำนักพิมพ์ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อช่วงต้นปี พ.ศ.2541

หลังจากพ้นตำแหน่งผู้บริหารออกมาแล้วพักหนึ่ง **ทนต์**ก็ตัดสินใจลาออกจากราชการก่อนเกษียณโดยไม่ขอรับเงินบำนาญและประกาศสัจจะไว้อย่างชัดเจนว่า จะไม่ขอรับตำแหน่งใด ๆ ที่มีอามิส่อักค่อไป ซึ่งเวลาได้พิสูจน์ตัวเองมานานพอสมควรแล้ว

ประเด็นนี้ทำให้รู้ว่าเกิดจากผลกระทบซึ่งทำให้รู้สึกผิดหวังหรือน้อยใจอะไรไม่ หากรู้สึกได้ว่า ชีวิตคนเรารู้มาจนถึงช่วง **ครบรอบวัฏจักรภายในรากฐานจิตใจจนพอสมควรแล้ว** ดังนั้นหลังจากลาออกมาเป็นอยู่ด้านนอกหรืออาจกล่าวว่่าคือ **ด้านธรรมชาติ** ซึ่งช่วยให้มีโลกกว้างพาศนเองมากขึ้น ทำให้มีคนมากหน้าหลายตาเข้ามาหา ช่วยให้เห็นมีงานซึ่งต้องทำเพื่อเพื่อนมนุษย์กว้างขวางมากกว่าเก่า หรืออาจกล่าวว่่า **คืองานที่ปราศจากรัฐสถาบันการศึกษาอันเป็นเพียงแค่สิ่งประดิษฐ์เท่านั้น**

ยิ่งช่วงหลัง ๆ คนมีโอกาสมองเห็นภาพสะท้อนซึ่งมีเขาชนเบียดเสียดเคียดเคียดกันเข้าไปสอบแข่งขันเข้ามหาวิทยาลัยกันอย่างเนืองแน่น ทำให้นึกถึงภาพซึ่งคนยุคก่อนเคยพูดไว้ให้คิดว่า **แมลงเม่าบินเข้ากองไฟ** ทำให้รู้สึกน่าสงสารชีวิตน้อย ๆ เหล่านี้ กับอีกด้านหนึ่งก็มีผู้ใหญ่สังเกตเห็นตั้งมหาวิทยาลัย เพื่อเอาไว้ใช้เป็นเครื่องมือบริโภคนคุณค่าของชีวิตชนรุ่นหลัง อย่างโหดเหี้ยม ยิ่งกว่าการถูกระหารชีวิตด้วยคมอาวุธเสียอีก

ภาพเหล่านี้มันสอนให้ผมรู้สึกว่า **คนต้องมุ่งมั่นรักษาสິงซึ่งรักษามาแล้วตลอดชีวิตไว้อย่างดีที่สุด** มันคงไม่ใช่การเอาตัวรอด อย่างที่บางคนซึ่งมีรากฐานยึดติดอยู่กับวัตถุเข้าใจ หากเป็นภาพจากอีกด้านหนึ่งซึ่งคนลักษณะดังกล่าว สามารถเข้าใจได้ยาก

ทำให้นึกถึงแง่คิดซึ่งชนรุ่นก่อนเคยพูดไว้เป็นกลอนบทหนึ่งว่า **รู้อะไรก็ไม่สู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี** ซึ่งผู้ที่ยึดติดวัตถุมักมีแนวโน้มทำให้เข้าใจว่า **ชนรุ่นก่อนสอนให้คนเห็นแก่ตัว** แต่ถ้าเข้าใจความจริงย่อมมองเห็นว่า **ความติดค้างกล่าวเกิดจากภาวะสับสน** จึงนำเอาความหมายของคำว่า **การเอาตัวรอดกับการรักษาตัวรอดมาปนกัน**

ความจริงแล้ว **การรักษาตัวรอดหมายถึงการรอดพ้นจากภาวะครอบงำทางวัตถุ หรืออีกนัยหนึ่งคือ การมุ่งมั่นรักษารากฐานตนเองให้อิสระมาได้โดยตลอด** ซึ่งคนลักษณะนี้ย่อมมีแต่การให้แก่เพื่อนมนุษย์ มากกว่าการคิดเอาเปรียบคนอื่น

ส่วนความหมายของคำว่า **วิชา** น่าจะมีความลึกซึ้งและกว้างไกลมากกว่าเพียงภาพซึ่งมองไปยังสิ่งที่อยู่
ในรัฐสถาบันการศึกษาเท่านั้น

หลังจากกล่าวมายาวถึงช่วงนี้ หากสามารถหวนกลับไปทบทวนทำให้มองเห็นความจริงได้ **สิ่งนั้นคือวิญญาน** **ครูซึ่งแต่ละคนที่เข้าถึงแล้ว พึงรักษาไว้อย่างสุดชีวิต** เนื่องจากมองเห็นว่า **ถ้าใครมีอยู่ย่อมถือเป็นมงคลแก่ชีวิต** **ตนเองอย่างหาที่สุกมิได้.**